

พระธาตุในสังคมล้านนา: พัฒนาการและการปรับเปลี่ยนจากรัฐจารีตสู่โลกาภิวัตน์¹

The Relic/Chedi in Lan Na Society: Development and Change From Traditional Stata to Globalization

สุวิภา จำปาวัลย์¹

Suwipa Champawan²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุกับการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมล้านนา ตามการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในสังคมล้านนาที่กำหนดเป็น 3 ช่วงเวลา คือ (1) พระธาตุกับการเมืองในรัฐจารีตล้านนา (2) พระธาตุล้านนากับอุดมการณ์ทางศาสนาในรัฐชาติสยาม และ (3) พระธาตุกับการปรับเปลี่ยนในสังคมโลกาภิวัตน์ ได้ดำเนินการวิจัยตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยมีขั้นตอนการศึกษาเอกสาร ร่วมกับการศึกษาปรากฏการณ์ภาคสนามจากกลุ่มตัวอย่างพระธาตุสำคัญในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย แพร่ น่าน

ผลการศึกษาพบว่าในช่วงรัฐจารีตพระธาตุได้เข้าสู่อาณาจักรล้านนาพร้อมตำนานผ่านพุทธศาสนา ลังกาวงศ์เพื่อสร้างความเป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่เชียงใหม่ การแต่งตั้งตำนานเพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุมีความสำคัญกับการเมืองการปกครองอย่างยิ่ง ในช่วงรัฐชาติสยาม ชาวล้านนาได้สร้างประเพณีการไหว้พระธาตุประจำปีเกิดเพื่อแสดงการเคลื่อนไหวของท้องถิ่นผ่านอุดมการณ์ทางศาสนา ด้วยการเชื่อมโยงกับพระธาตุนอกอาณาจักร เมื่อต้องยอมรับอำนาจราชอาณาจักรสยามบทบาทหน้าที่หลักในการดูแลพระธาตุเป็นของหน่วยงานภาครัฐได้มีอำนาจตามกฎหมายในฐานะสมบัติของชาติ จนเข้าสู่สังคมโลกาภิวัตน์ พระธาตุกลายเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมการเปลี่ยนวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้าเพื่อสร้างมูลค่า ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ด้วยความรู้สึกโหยหาอดีต

คำสำคัญ: พระธาตุในสังคมล้านนา, พัฒนาการพระธาตุล้านนา, พระธาตุล้านนากับการปรับเปลี่ยน

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนา”

² นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

² D.A. (Doctor of Arts) Candidate, Department of Arts and Culture Research, Faculty of Fine Arts, Srinakharinwirot University, Bangkok, Thailand.

Abstrac

This research is designed to study relationship between the relic/chedi and Lan Na politics, economy, society, and culture according to important changes in Lan Na society. It was divided into three periods of time: (1) the relic/chedi and politics in traditional state, (2) the Lan Na relic/chedi and religious ideology in the Siam city-state time, and (3) the relic/chedi and changes in contemporary globalized society. It is a qualitative research, which was based on the study of written documents as well as fieldwork phenomena from sampling units of eminent relics/chedi in the province of Chiang Mai, Lamphun, Lampang, Phrae and Nan.

Results of the study showed that during the period of traditional city-state, the tradition of relic/chedi was introduced into Lan Na kingdom along with the Tamnan or pseudo history through Sinhalese Buddhism which was intended to create a religious center at the capital of Chiang Mai. The composition of Tamnan, intended to ignite the sacredness of the Buddha's relics and was very important for political power exercised by the ruler. During the domination of Siam city-state Lan Na people created the tradition of worshipping the chedi symbolic of the birth-year of Lan Na people. It was intended to demonstrate local political movements through religious ideology by linking the local chedi to pagodas situated outside the kingdom when the locals had to accept the power of the royal kingdom of Siam. The pagoda maintenance was considered a role of the state sector, legalized as a national asset until the period of globalized society when some of the relic/pagodas have become an integral part of capitalism, for which diverse local cultures are manipulated to be a value-added item of trades in conjunction with conservation with a sense of reminiscence and nostalgia.

Keywords: Relics/chedi in Lan Na Society, development of Lan Na relics/chedi, Lan Na relics/chedi and changes

บทนำ

พระธาตุในสังคมล้านนา หมายถึง พระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุเจดีย์ที่สร้างขึ้นโดยเรียกว่า “พระธาตุ” ตามความสำคัญของสิ่งที่บรรจุอยู่ภายใน ในการวิจัยนี้เพื่อศึกษาถึงความสำคัญของพระธาตุที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมล้านนามาอย่างต่อเนื่องทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม โดยแบ่งช่วงเวลาสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุในสังคมล้านนาเป็น 3 ช่วง คือ (1) พระธาตุในรัฐจารีต มี

การสร้างตำนานพระธาตุสำคัญเพื่อเสริมความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุให้เกิดพลังศรัทธาในการส่งเสริมคำขูพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป ผ่านการแสดงออกทางประเพณี พิธีกรรม (2) พระธาตุในรัฐชาติ อาศัยตำนานพระธาตุและพระธาตุเจดีย์เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวล้านนา ท่ามกลางสถานการณ์และความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจสู่ศูนย์กลางในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดการสร้างอัตลักษณ์และความสำคัญของพระธาตุล้านนา เพื่อสร้างพื้นที่

ศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักรให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุนอกอาณาจักรปรากฏเป็นการบูชาพระธาตุประจำปีเกิด และ (3) พระธาตุในสังคมโลกาภิวัตน์ เกิดประเพณีประดิษฐ์สำหรับตอบสนองการท่องเที่ยว เกิดการสร้างความหมายใหม่ของพระธาตุที่เหลือเพียงการพัฒนาด้านกายภาพ ความสำคัญของตำนานจึงเป็นเพียงเรื่องเล่าที่เพิ่มมูลค่าการท่องเที่ยว ประเพณีพิธีกรรมเพื่อการสักการะให้เกิดโชคลาภ ความสุขทางใจในโลกปัจจุบัน

การวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวต้องอาศัยความรู้ ความเข้าใจที่ชัดเจนด้วยกระบวนการศึกษาที่เชื่อมโยงศาสตร์ที่หลากหลาย ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม วรรณกรรมกับการเปลี่ยนแปลงพระธาตุเจดีย์ในเชิงศิลปกรรม สัญลักษณ์ ประเพณีพิธีกรรมที่สะท้อนถึงโลกทัศน์และความเชื่อของคนในสังคมล้านนา การแสดงคุณค่าของพระธาตุนอกอาณาจักรล้านนาด้วยกระบวนการศึกษาในเชิงวิเคราะห์ สังเคราะห์ และตีความ ให้เห็นพัฒนาการและการปรับเปลี่ยนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และระดับโลก ตามกระบวนการวิจัยที่สะท้อนภาพสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ที่ดำรงอยู่ภายใต้บริบททางความเชื่อที่เกี่ยวกับพระธาตุนอกอาณาจักรล้านนา

ผลการศึกษาเป็นการขยายขอบเขตความรู้สู่การประยุกต์ใช้อย่างสร้างสรรค์ให้เกิดการสืบทอด การอนุรักษ์ประเพณี พิธีกรรม ศิลปวัฒนธรรม ที่เชื่อมโยงกันอยู่ในวิถีชีวิต คติความเชื่อด้านพุทธศาสนา เกิดความภาคภูมิใจในตนเอง เกิดการพึ่งพาตนเอง เป็นสร้างภาพลักษณ์ที่ดีแก่ท้องถิ่น และส่งผลต่อการพัฒนาศิลปวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนต่อไป

ประวัติพระธาตุตามพุทธศาสนาสากล

ในพระไตรปิฎก มหาปรินิพพานสูตรกล่าวถึงการเกิดพระบรมสารีริกธาตุเป็นสัญญาณต่าง

กัน ภายหลังจากการถวายพระเพลิงศพพุทธศรีระ พร้อมทั้งเหตุแห่งการแตกกระจายเป็นส่วนย่อยของพระบรมสารีริกธาตุที่พระพุทธองค์ทรงอธิษฐานให้แตกกระจาย เพื่อการประดิษฐานยังดินแดนต่างๆ เป็นการเผยแพร่พุทธศาสนา ให้พุทธศาสนิกชนได้สักการบูชา ระลึกถึงพระพุทธเจ้าด้วยการก่อเจดีย์บรรจุไว้ เกิดเป็นอานิสงส์แก่บุคคลที่กราบไหว้บูชาไปสู่สุคติภาพ

พระบรมสารีริกธาตุเป็น 2 ลักษณะ คือ

1) **ทวีปภิกษณาธาตุ** คือ พระบรมสารีริกธาตุที่ยังคงรูปร่างไม่แตกย่อยไปเป็นชิ้นเป็นอัน มี 7 องค์ ได้แก่ พระนลาฏ (กระดูกส่วนหน้าผาก) 1 องค์ พระเขี้ยวแก้ว 4 องค์ พระรากขวัญ (กระดูกไหปลาร้า) 2 องค์

2) **วิปภิกษณาธาตุ** คือ พระบรมสารีริกธาตุที่มีได้คงรูปร่าง เป็นประเภทที่กระจัดกระจายไปประดิษฐานตามที่ตั้งๆ ขนาดเล็กสุดเท่าพรรณผกาด ขนาดกลางเท่าข้าวสารหัก ขนาดใหญ่สุดเท่าเมล็ดถั่วเหลืองแตกย่อยไปเป็นชิ้นจำนวนมาก ซึ่งลักษณะสี สันฐาน และขนาดของพระบรมสารีริกธาตุ ปรากฏในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ซึ่งแต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 10

เมื่อโทณพราหมณ์แบ่งพระบรมธาตุได้ซ่อนพระทักษิณท้าวธาตุไว้ในผ้าโพกทำให้พระอินทร์อัญเชิญพระธาตุส่วนนั้นสู่ดาวดึงส์ประดิษฐานในพระจุฬามณีเจดีย์ ส่วนพระบรมสารีริกธาตุสันฐานต่างๆ แจกจ่ายไปยังสังเวชนียสถาน 8 แห่ง ต่อมาในสมัยพระเจ้าอชาตศัตรูได้กระทำธาตุนิทานกรรม โดยการขุดหลุมลึกฝังไว้ใต้ดินพร้อมรูปสัญลักษณ์ เครื่องสักการบูชา และรักษาโดยพยนต์อย่างแน่นหนาเพื่อรอพระเจ้าอโศกนำไปเผยแพร่ยังดินแดนต่างๆ ตามพุทธทำนาย จากนั้นปรับพื้นที่บนกรูให้เรียบเสมอรระดับพื้นดินสร้างสถูปศิลาทับไว้บนกรู (สมเด็จพระมหาสมณเจ้าปรมาธิบดีชิโนรส. 2537: 488-490)

ต่อมาพระเจ้าอโศก กษัตริย์ในราชวงศ์เมริยะ (ครองราชย์ พ.ศ.269-307) ทรงเปิดกรู

ตามพุทธทำนายเพื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานยังดินแดนต่างๆ 84,000 แห่ง ตามสถานที่ที่พระพุทธเจ้าได้ประทานพระเกศาธาตุ หรือประทับรอยพระพุทธรูป และถวายพุทธทำนายไว้ เมื่อสถานที่เหล่านั้นตั้งเป็นเมือง จึงเกิดการแต่งตั้งอำนาจการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พร้อมการสร้างงานสถาปัตยกรรมเพื่อแสดงถึงที่ตั้งหรือที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ภายใน โดยสิ่งก่อสร้างนั้นมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปทั้งสถูป เจดีย์ และพระธาตุ

การเผยแพร่คติความเชื่อเรื่องพระธาตุสู่ล้านนา

ดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 ต่างได้รับความเจริญทางพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากลังกา โดยมิกัมภีร์มหาวงศ์ พงศาวดารลังกา เป็นหลักฐานเอกสารการเผยแพร่พุทธศาสนาจากอินเดียถึงกำเนิดมายังศรีลังกา โดยเชื่อว่า “พระมหานาม” พระเถระชาวลังกาตั้งขึ้นในช่วง พ.ศ.1002-1020 (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2463: 2) ต่อมาเป็นต้นแบบการแต่งตั้งอำนาจภาษาบาลีแก่ล้านนา เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ตลอดจนตำนานที่ใช้ภาษาถิ่น เช่น ตำนานมูลศาสนา ตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสนาในล้านนาเจริญอย่างสูงสุด

จากความเจริญทางพุทธศาสนาพร้อมความมั่นคงของเมืองที่เกิดขึ้นในดินแดนใกล้เคียง ทั้งพุกาม สุโขทัย ทำให้กษัตริย์ต่างมีพระราชประสงค์ในการประดิษฐานพุทธศาสนาให้มั่นคงในดินแดนของพระองค์ โดยถือว่าการชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ผ่านการศึกและการอุปสมบทจากศรีลังกาเป็นสิ่งที่แสดงความเจริญทางพุทธศาสนาในล้านนานั้นปรากฏเหตุการณ์การอัญเชิญพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกา ทั้งสมัยพระเจ้ากือนา

(พ.ศ.1898-1928) ทรงแลกเมืองตากกับพระธาตุ³ พร้อมการนิมนต์พระสุนทรเถระชาวสุโขทัย (ศิษย์ของพระมหาอุทุมพรภิกษุชาวอมฤที่เมืองพิน) เพื่อสร้างศูนย์กลางพุทธศาสนาในล้านนาด้วยการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระสุนทรเถระอัญเชิญมาจากสุโขทัย ณ วัดสวนดอก และบนดอยสุเทพ จวบจนสมัยพระญาสามฝั่งแกน (พ.ศ.1945-1984) ทรงสนับสนุนให้พระสงฆ์เมืองเชียงใหม่เดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาเถรวาท และบวชใหม่ที่ลังกา เมื่อพระสงฆ์เหล่านั้นเดินทางกลับมาทำให้พระสงฆ์ในพุทธศาสนาล้านนาแบ่งเป็นหลายฝ่าย ได้แก่ นิกายสีหฬวัดป่าแดง นิกายรามัญวัดสวนดอก

ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.1984-2030) ทรงสนับสนุนพระสงฆ์นิกายสีหฬเพื่อเปลี่ยนแปลงระบบในพุทธศาสนาและสร้างกลุ่มอำนาจใหม่ของกษัตริย์และพระสงฆ์ให้เกิดความสัมพันธ์กันภายใน ประเด็นนี้ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2543: 32-33) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับสถาบันสงฆ์มีความสำคัญต่อความมั่นคงของระบบสังคม เนื้อหาของตำนานจึงมุ่งสร้างเอกภาพ (และความศักดิ์สิทธิ์ ความชอบธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม) เพราะความเจริญทางศาสนาเป็นสัญลักษณ์ของความอยู่เย็นเป็นสุขในสังคม การเปลี่ยนแปลงนี้ได้เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์สังคมล้านนาตลอดมา

ตำนานกับความสำคัญของพระธาตุ

ในสังคมล้านนาให้ความสำคัญกับพระธาตุที่มีการแต่งตั้งอำนาจรองรับว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุ ได้รับการยอมรับในสังคมโดยมีบุคคลสำคัญเป็นผู้นำในการบูรณปฏิสังขรณ์อย่างต่อเนื่อง

³ ตำนานมูลศานากล่าวถึงพระสุนทรเถระขอเมืองตากจากพระญากือนาเพื่อบูชาพระธาตุ โดยอ้างถึงเมืองตากเป็นเมืองระหว่างสุโขทัยกับล้านนาซึ่งมีใช้แผ่นดินเดียวกัน หากชาวสุโขทัยได้เมืองตากจะทำให้การเดินทางมาไหว้พระธาตุของคนี้เป็นไปได้โดยง่าย

จึงมีลำดับความสำคัญสูงกว่าพระธาตุล้านนาทั่วไป การแต่งตำนานพระธาตุให้เกิดการยอมรับอย่างแพร่หลายได้อ้างอิงตำนานพระธาตุจากลังกา เช่น คัมภีร์มหาวงศ์ พงศาวดารลังกา ทำให้การแต่งตำนานพระธาตุสำคัญในล้านนาเป็นหน้าที่ของพระเถระ เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์แก่พระธาตุ รวมทั้งรอยพระพุทธรูปบาท ต้นศรีมหาโพธิ์ เป็นการแสดงความเจริญทางพุทธศาสนา ซึ่งล้านนาสืบทอดตำนานด้วยประเพณีการคัดลอกกลงในคัมภีร์ไบลานตามความเชื่อในการค้าขูพุทธศาสนาให้ครบ 5,000 ปี

การแต่งตำนานพระธาตุในล้านนา แบ่งเป็น 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 พระพุทธเจ้าเสด็จเพื่อประทานพระเกศาธาตุ หรือประทับรอยพระพุทธรูปบาท ตอนที่ 2 พุทธทำนายและการเพิ่มพระธาตุ เป็นการพยากรณ์การตั้งบ้านเมือง เมื่อสิ้นสมัยพุทธกาลจะเกิดเป็นเมืองที่พระพุทธศาสนาเจริญขึ้นโดยพระสาวกอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานตามสถานที่นั้น เพื่อแสดงความสำคัญของพระธาตุที่เป็นศูนย์กลางสร้างความเจริญแก่บ้านเมือง ทั้งทางศาสนา การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม โดยมีกษัตริย์เป็นผู้ดูแล สนับสนุน การบูรณปฏิสังขรณ์ตลอดมา ตอนที่ 3 เล่าเรื่องประวัติศาสตร์บ้านเมืองที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

พระธาตุสำคัญ เช่น พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุช่อแฮ พระธาตุแช่แห้ง พระธาตุคอกยตุ่ง พระธาตุศรีจอมทอง พระธาตุคอกยสุเทพ มีเรื่องราวการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในตำนานพระเจ้าเลียบโลกอันศักดิ์สิทธิ์ แสดงถึงโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่มีต่อพระธาตุ และศาสนาในสมัยราชวงศ์มังรายที่ชัดเจนที่สุด ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 โดยสัมพันธ์กับพัฒนาการด้านรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมแต่ละแห่งที่สร้างหรือบูรณะ

ตำนานพระธาตุในคัมภีร์ไบลานที่พระสงฆ์จารเพื่อถ่ายทอดสู่พุทธศาสนิกชนเป็นการย้าให้เกิดความศรัทธาในพระธาตุที่มาจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า ด้วยความเชื่อว่าจะได้กราบไหว้บูชาพระธาตุจะเกิดผลานิสงส์สูงสุดแก่บุคคลผู้นั้น เมื่อประดิษฐานไว้ในที่ที่เหมาะสมแล้วจะเกิดความสงบเย็นแก่บ้านเมือง เห็นได้จากการวางผังเมืองโดยมีพระธาตุเป็นศูนย์กลาง ตั้งอยู่ในตำแหน่งประธานของวัด พระธาตุในเชิงรูปธรรมยังเป็นสถานที่รวมผู้คนในการประกอบพิธีกรรมในวันสำคัญ ประเพณีสงฆ์น้ำต่อนื่องทุกปี

ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับพัฒนาการด้านรูปแบบพระธาตุ

การนำรูปแบบเจดีย์ทรงกลม หรือเจดีย์ทรงลังกามาเผยแพร่ยังล้านนา มีข้อสันนิษฐานที่เชื่อมโยง “พระฉัฏฐ” พระภิกษุชาวอมุขซึ่งเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาในลังกาถึง 10 ปี พ.ศ.1733 ได้เดินทางกลับมาพุกามพร้อมพระภิกษุที่บวชใหม่ในลังกา เพื่อเป็นพระอุปัชฌาย์บวชพระภิกษุใหม่ นามของพระฉัฏฐทำให้เกิดการเชื่อมโยงรูปแบบศิลปะการก่อสร้างเจดีย์ Sapada ซึ่งเป็นทรงกลมแบบลังกาที่พระฉัฏฐสร้างขึ้นในเมืองพุกามว่ามีสัมพันธ์กับรูปแบบเจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์ จังหวัดเชียงใหม่ ว่าเป็นการรับแรงบันดาลใจจากศิลปะพุกาม และได้กลายเป็นต้นแบบของเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาในเวลาต่อมา (ศักดิ์ชัย สายสิงห์. 2556: 90-91)

ภาพที่ 1 เจดีย์ฉบัฏ (Sapada) ที่เมืองพุกามได้รับอิทธิพลจากลังกา

ที่มา: Inventory of monument at Pagan vol.2, p 292., pl.187b.

ภาพที่ 2 เจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์ สร้างบนเนินดินที่ด้านล่างเจาะเป็นอุโมงค์สำหรับพระสงฆ์วิปัสณากรรมฐาน

ส่วนพัฒนาการของเจดีย์ทรงกลม หรือเจดีย์ทรงลังกา สุรพล ดำริห์กุล (2555 : 3) เชื่อว่าเริ่มจากเจดีย์วัดสวนดอกที่รับอิทธิพลจากเจดีย์มอญ จากความเจริญของพุทธศาสนาลังกาวงศ์

นิกายรามัญที่เข้ามาพร้อมพระสุมนเถระ ต่อมาเจดีย์วัดสวนดอกกลายเป็นต้นแบบของเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังแบบพื้นเมืองล้านนา ที่ได้รับความนิยมสร้างทั่วล้านนา ได้คลี่คลายมาจากเจดีย์วัดสวนดอกโดยมีพัฒนาการสร้างส่วนฐานให้สูงขึ้นทำให้องค์ระฆังมีขนาดเล็กลง

สุวิภา พงษ์ป่วน (2541: 689-692) สรุปผลการศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูนซึ่งใช้ตัวแบบในการศึกษา 123 องค์ ว่าพัฒนาการด้านรูปแบบเจดีย์สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงด้านประวัติศาสตร์ การปกครอง เศรษฐกิจ ศาสนา อย่างชัดเจน โดยเจดีย์ในช่วงหลังราชวงศ์มังรายมีความเป็นท้องถิ่นสูง จนกระทั่งครูบาศรีวิชัยได้นำรูปแบบเจดีย์ที่มีจำลองแบบมาจากพระธาตุหริภุญไชยสร้างขึ้นอย่างแพร่หลายทั่วล้านนา และเป็นแบบเจดีย์ที่นิยมสร้างกันมากในเขตภาคเหนือตอนบน แม้ครูบาศรีวิชัยจะมรณภาพลงแล้วแต่พระสงฆ์และกลุ่มช่างลูกศิษย์ได้นำรูปแบบสร้างต่อมาถึงปัจจุบัน และจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองและศาสนาเพื่อรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง ทำให้ผู้อุปถัมภ์การสร้างวัด เจดีย์เปลี่ยนจากเจ้าเมือง ขุนนาง เป็นกลุ่มประชาชนทั่วไปในท้องถิ่น เมื่อการคมนาคมพัฒนาขึ้น คณะศรัทธาจากกรุงเทพฯ จึงเป็นผู้มีบทบาทในการสร้างและบูรณะเจดีย์ขึ้นในรูปแบบที่หลากหลาย ตามความต้องการของผู้สร้าง สอดคล้องกับผลการศึกษาของ รัชชัย ยอดพิชัย (2546: 177) ที่พบว่าเจดีย์ที่สร้างขึ้นหลัง พ.ศ.2475 เป็นการย้อนไปจำลองแบบจากเจดีย์ในอดีต และมีการผสมผสานเพิ่มเติมรูปแบบใหม่ โดยไม่ได้สร้างขึ้นภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อีกต่อไป ผู้ที่กำหนดรูปแบบจึงเป็นคณะศรัทธาผู้สร้าง และพระสงฆ์ยังคงมีบทบาทในการสร้างเจดีย์ตามวัดอยู่มาก ซึ่งการสรุปในช่วงท้ายสำหรับการสร้างเจดีย์ในปัจจุบัน คือ การสร้างเอกลักษณ์ใหม่ของเจดีย์ เพื่อผลการดึงดูดให้พุทธศาสนิกชนเข้าวัดเพื่อปฏิบัติธรรม และบริจาคทรัพย์ในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา อันเป็นบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน

พระธาตุกับอุดมการณ์การเมืองในรัฐจารีตล้านนา

ตำนานพระธาตุที่สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 แสดงความสัมพันธ์เรื่องแนวคิดจากพุทธศาสนาลังกาวงศ์และงานศิลปะสถาปัตยกรรมกับดินแดนใกล้เคียง เช่น พุกาม สุโขทัย ดังความละเอียดเกี่ยวกับพระธาตุในตำนานมูลศาสนาที่สร้างขึ้นโดยพระพุทธรุณและพระพุทธรุกามเป็นภาษาล้านนา เป็นการผูกเรื่องราวของพระธาตุตั้งแต่ปรากฏขึ้น การเผยแพร่ การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ธาตุเสด็จซึ่งสัมพันธ์กับชาตอันตรธานเมื่อพุทธศตวรรษที่ 5,000 วัสสา ทำให้เกิดการเร่งทำความดี ร่วมกับภาพของสังคมในอุดมคติ เช่น พระศรีอาริยมุตตรัย พระญาธรรมิกราช ทนบุญ ในช่วงเวลาที่ทำให้ประชากรราษฎรอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข เรื่องราวของพระธาตุได้รับทั้งการสนับสนุนและถูกแทนที่ด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น การศึกษาเรื่องราวของพระธาตุในสังคมล้านนาพบว่าความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุมีความสำคัญกับการเมืองการปกครองอย่างยิ่ง ความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุมีวิวัฒนาการตามช่วงเวลา

พุทธศาสนาในล้านนาช่วงแรกมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองหริภุญไชย เป็นอารยธรรมมอญทวารวดีที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทและประดิษฐานพระธาตุไว้กลางเมือง มีความชัดเจนว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอาทิตย์ยราช ราวพุทธศตวรรษที่ 16 มีตำนานรองรับอย่างสมบูรณ์ว่าสร้างขึ้นก่อนการก่อตั้งอาณาจักรล้านนา ภายหลังจากพระญามังรายยึดครองเมืองหริภุญไชยแล้ว โปรดให้อ้ายฟ้ากับมหาเถระดูแลบ้านเมืองและบูรณะพระธาตุหริภุญไชยต่อไป ส่วนพระองค์ทรงสร้างเวียงกุมกามขึ้นใหม่เมื่อแรกสร้างความเป็นล้านนาพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวถึงเจดีย์กู่คำ เจดีย์วัดกานโถม ที่สร้างเพื่อกราบไหว้บูชาชนบาน (คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2538: 26-30) เช่นเดียวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามพื้นฐานความเชื่อใน

การกราบไหว้บูชาและบนบานสิ่งเหนือธรรมชาติทั้งปวง

ความเชื่อเรื่องพระธาตุในล้านนาเจริญขึ้นอย่างแท้จริงในสมัยพระญาเกือนา เมื่อ พ.ศ.1912 เมื่อพระองค์มีพระประสงค์ให้เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางทางศาสนา ทรงนิมนต์พระสุนนเถระจากสุโขทัย (บวชเรียนมาจากพุทธศาสนาลังกาวงศ์นิกายรามัญจากเมืองพิน) พร้อมการสร้างเวียงสวนดอกถวาย การเดินทางของพระสุนนเถระมายังล้านนา ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุเพื่อมาประดิษฐานในสำนักบุปผาราม วัดสวนดอก พ.ศ. 1914 จึงพบหลักฐานงานพุทธศิลป์สุโขทัยที่เผยแพร่สู่อาณาจักรล้านนาทั้งรูปเทวดา แบบเจดีย์ช้างล้อม และเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบสุโขทัยตามหลักฐานภาพถ่ายที่พบเป็นเจดีย์รายองค์หนึ่งในวัดสวนดอก

ภาพที่ 3 หลักฐานภาพถ่ายเจดีย์รายในวัดสวนดอก มีรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบสุโขทัย

ภาพที่ 4 เจดีย์รายวัดสวนดอก ปัจจุบันบูรณะเป็นเจดีย์ทรงกลมแล้ว ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นองค์เดิมกับเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่ถ่ายจากด้านทิศเหนือ

ประวัติความเป็นมาของพระธาตุพระญาสิริธัมมโสกราชบรรจุไว้ในเจดีย์เมืองบางจันนั้น ในตำนานพระธาตุดอยสุเทพกล่าวไว้ว่า เทวดามาเข้าฝันพระสุมนเถระให้อัญเชิญพระธาตุมาประดิษฐานในแผ่นดินล้านนา ต่อมาเมื่อพระธาตุแสดงปาฏิหาริย์แบ่งเป็น 2 องค์ พระญาภิอนาจึงทรงเสด็จทวยช้างพบสถานที่บรรจุพระธาตุนดอยสุเทพ ใน พ.ศ. 1914 พระญาภิอนาทรงบรรจุพระธาตุ 2 แห่ง คือ พระธาตุวัดสวนดอก และพระธาตุดอยสุเทพ สันนิษฐานว่าพระธาตุทั้งสององค์อยู่ห่างไกลจากเมืองในขณะนั้น ทำให้ในสมัยพระญาแสนเมืองมา (พ.ศ. 1928-1944) โปรดให้สร้างเจดีย์หลวงไว้กลางเวียงตามคำของรุกขเทวดาที่เชื่อว่าเป็นพระญาภิอนามาเกิด เป็นเจดีย์องค์ใหญ่ให้คนไกลสองพันวาได้เห็น

การกำหนดความสำคัญของพระธาตุจึงต้องมีการแต่งตั้งตำนานเพื่อสนับสนุนความศักดิ์สิทธิ์ แต่เนื่องจากพระธาตุวัดสวนดอกและพระธาตุดอยสุเทพอยู่ห่างจากชุมชน จึงเกิดเหตุให้สร้างเจดีย์

หลวงขึ้นโดยไม่มีหลักฐานการประดิษฐานพระธาตุ แต่เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ที่สันนิษฐานว่าสร้างให้เกิดความศรัทธา แต่ปัญหาที่พบคือเจดีย์พังทลายลงอย่างต่อเนื่องแม้จะมีการบูรณะหลายครั้ง ด้วยความใหญ่โตของเจดีย์หลวงจึงไม่สามารถสร้างเสร็จได้ในสมัยพระญาแสนเมืองมา ต่อมาพระญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1945-1984) ดำเนินการก่อสร้างต่อจนแล้วเสร็จ แต่ได้พังลงมาใน พ.ศ. 1981 พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) ทรงโปรดให้หมื่นคำพริ้วคตนายช่างดำเนินการสร้างต่อจนแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2024 ฉลองเจดีย์หลวงกลางเมืองเชียงใหม่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2088 ยอดเจดีย์หลวงหักพังลงจากเหตุการณ์แผ่นดินไหวหนัก จึงไม่ปรากฏประวัติการบูรณะพระธาตุเจดีย์หลวงโดยการก่อยอดเจดีย์ขึ้นไปอีกเลย⁴

เมื่อพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสีหฬเข้ามาในล้านนาในช่วง พ.ศ. 1990 พระเจ้าพระเจ้าติโลกราชทรงให้การสนับสนุนอย่างมาก ทรงสดับฟังอานิสงส์การปลุกตันโพธิ์ โปรดให้นำตันโพธิ์จากลังกามาปลูกในเขตอรัญญิกของเมืองเชียงใหม่ วัดมหาโพธารามที่พระองค์สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พร้อมสัตตมหาสถานทั้ง 7 แห่งในสถานทีนั้น โดยสันนิษฐานว่าพระเจ้าติโลกราชต้องการให้การปลุกตันโพธิ์เป็นที่สักการะสำคัญแทนพระธาตุ

ส่วนพระธาตุที่ตั้งอยู่ในเมืองอื่นพบว่ามีการสร้างองค์พระธาตุขึ้นในช่วงการปกครองของพระเจ้าติโลกราช เช่น พระธาตุลำปางหลวงที่เดิมเป็นเพียงสถานที่ประดิษฐานพระธาตุไว้ได้ดิน ส่วนเจดีย์สร้างขึ้นใน พ.ศ. 1992 โดยเจ้าหนานแต่ห้อง เช่นเดียวกับตำนานพระธาตุแช่แห้ง พ.ศ. 2019 ที่ได้

⁴ การบูรณะเจดีย์หลวงครั้งล่าสุดโดยกรมศิลปากร เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน 2533 แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2535 ไม่มีการก่อยอดเจดีย์ขึ้นไปให้สมบูรณ์ดังอดีตเนื่องจากประเด็นเรื่องรูปแบบของส่วนยอดที่สันนิษฐานแตกต่างกันไป ด้วยเกรงจะเสียหลักฐานทางวิชาการจึงคงรูปแบบเจดีย์ยอดหักพังไว้ถึงปัจจุบัน

ตำนานจากลังกามาเขียนยืนยันสถานที่ตั้งพระธาตุบนภูเพียงจึงก่อพระธาตุครอบสถานที่เดิมที่ประดิษฐานพระธาตุที่ได้รับมาจากพระญาเมืองสุโขทัย ตำนานพระธาตุดอยตุงกล่าวถึงพระเจ้าติโลกราชแต่งเครื่องบูชาพร้อมคัมภีร์มาบูชาพระมหาธาตุเจ้าคัมภีร์หนึ่งไว้หือเป็นที่ตั้งตำนาน (กรมศิลปากร. 2513: 2) แสดงถึงตำนานพระธาตุนี้เขียนขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราชมีเนื้อเรื่องต่อเนื่องมาถึงสมัยพระเมืองแก้วจากการจดบันทึกเหตุการณ์สำคัญ จึงกล่าวได้ว่าตำนานเหล่านี้รับรูปแบบการแต่งตำนานพระธาตุตามแบบแผนของตำนานพระเจ้าเลียบโลกร่วมกับการบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น

ส่วนตำนานพระธาตุศรีจอมทองมีพระธาตุเสด็จออกมาจากที่บรรจุไว้ใต้ดิน ต่อมา พ.ศ.2060 พระเมืองแก้ว (พ.ศ.2038-2068) ทรงโปรดให้สร้างมณฑปประดิษฐานพระธาตุไว้ในวิหาร ทั้งหมดเป็นตัวอย่างการนำตำนานพระธาตุจากศรีลังกามาเผยแพร่ในล้านนาทำให้เกิดการแต่งตำนานพระธาตุสำคัญแต่ละองค์ขึ้นมาตามบริบทของแต่ละพื้นที่และยอมรับในฐานะพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสำคัญเหนือพระธาตุอื่น

ช่วงเวลาหลังจากอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวเพียงกษัตริย์พม่า รวมทั้งบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์เดินทางมาสักการบูชาพระธาตุสำคัญ เช่น พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุดอยสุเทพ ร่วมกับคนในท้องถิ่นบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุที่หักพังลงมาด้วยเหตุการณ์แผ่นดินไหว ดังบันทึกในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. 2538: 88) ความว่า “ศักราช 907 เดือน 11 แรม 4 ค่ำ แผ่นดินไหวหนัก ยอดมหาเจดีย์หลวง และเจดีย์วัดพระสิงห์หักพัง โดยเจดีย์วัดอื่นก็เช่นกัน”

พุทธศาสนาในล้านนาดำรงอยู่ท่ามกลางความไม่มั่นคงทางการเมือง และพบว่าพระสงฆ์ได้ให้การสนับสนุนการขับไล่ขุนนางพม่าที่มาปกครองล้านนาหลายครั้ง ดังกรณีของตนบุญต่างๆ ที่ลา

สิกขาจากสมณเพศเป็นผู้นำการขับไล่ในแต่ละครั้ง เช่น กรณีตนบุญวัดนายงลาสิกขาออกมาพร้อมเจ้าอาวาสวัดสามขา เจ้าอาวาสวัดบ้านพอนมาดูแลเมืองลคอร

เมื่อเกิดความมั่นคงทางการเมืองการปกครองในช่วงแรกของการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่เริ่มจากการทำนุบำรุงพุทธศาสนา พระญาภาวลิละขึ้นฟื้นฟูพระธาตุดอยสุเทพเป็นสถานที่แรก ด้วยความสำคัญของพระธาตุและภูมิศาสตร์ที่ตั้ง ประวัติพุทธศาสนาในล้านนาที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุมีความเข้มข้นมากขึ้น เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงที่อยู่ภายใต้การปกครองของราชอาณาจักรสยาม

พระธาตุกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในรัฐชาติ

ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของราชอาณาจักรสยาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวในเชิงปฏิเสศการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น เหตุการณ์ที่แสดงออกผ่านการทำนุบำรุงศาสนา เมื่อเจ้าผู้ครองนครต่างๆ ในล้านนาได้พึ่งพาบารมีของครุบาศรีวิชัย (พ.ศ.2421-2471) ตามความเชื่อเรื่องตนบุญพร้อมการสนับสนุนพลังศรัทธาจากประชาชนร่วมฟื้นฟูศาสนสถานให้ยิ่งใหญ่ เพื่อแสดงความทันสมัยทัดเทียมกับกรุงเทพฯ เช่น การปรับใช้วัสดุสมัยใหม่ในการก่อสร้างพระธาตุ วิหารเพื่อให้เกิดโครงสร้างขนาดใหญ่

ด้านประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุนั้น นอกจากการสงฆ์พระธาตุแล้ว พบว่าเกิดประเพณีชุธาตุหรือการบูชาพระธาตุประจำปีเกิดที่มีผลการศึกษารูปร่างว่าเป็นประเพณีที่สร้างขึ้นภายใต้บริบททางสังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง และศาสนาของล้านนาที่เกิดขึ้นประมาณร้อยกว่าปีที่ผ่านมามีได้มีความเก่าแก่ไปถึงสมัยอาณาจักรล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 แต่อย่างไร (เชียรชาย อักษรดิษฐ์. 2545 :

122-124) ประเพณีบูชาพระธาตุเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาที่มีต่อการบูชาพระธาตุ ซึ่งชนชั้นปกครองในช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองนำมาใช้เพื่อบูรณาการสังคม การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม และเชื้อชาติที่หลากหลายในท้องถิ่นล้านนาให้เกิดความสามัคคี เป็นการแสดงพลังต่อรองอำนาจการปกครองจากราชอาณาจักรสยาม ด้วยการเคลื่อนไหวผ่านอุดมการณ์ทางศาสนา ใช้ความศรัทธาและความเชื่อต่อกย้ำประเพณี พิธีกรรมการบูชาพระธาตุ ที่เป็นสื่อในการนำผู้คนให้เดินทางมารวมกัน ทั้งหมดนี้เชื่อว่าเป็นเพื่อแสดงออกในเชิงปฏิเสธอำนาจการจัดการจากราชอาณาจักรสยาม (แหล่งเดิม : 253-456) ด้วยการให้พระธาตุเป็นสื่อนำผู้คนที่เกิดในปีเดียวกัน 12 กลุ่ม เดินทางไปสักการบูชาพระธาตุตามเมืองต่าง ๆ ทั้งภายในและนอกล้านนา เช่น เมืองเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เมืองพุกาม (พระธาตุชเวดากอง) เมืองนครพนม (พระธาตุพนม) เมืองคยา (พุทธคยา) จนถึงเมืองสวรรค์ (พระธาตุเกตแก้วจุมพณี) เพื่อสร้างอาณาบริเวณในจินตนาการถึงพลังศรัทธาและความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเมืองต่าง ๆ ที่ประดิษฐานพระธาตุสำคัญ ให้มีอาณาบริเวณเครือข่ายที่กว้างใหญ่ไพศาล แม้บางแห่งไม่สามารถเดินทางไปสักการบูชาได้ก็ตาม

เมื่อล้านนายอมรับในอำนาจของสยามแล้วส่งผลให้พิธีกรรมและการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุองค์สำคัญได้เปลี่ยนจากการรองรับอำนาจและความชอบธรรมของกษัตริย์ในการเป็นองค์ศาสนูปถัมภก มาเป็นการจัดการของหน่วยงานในภาครัฐ เช่น กรมศิลปากร สำนักงานพระพุทธศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ร่วมกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ในฐานะผู้มีหน้าที่รับผิดชอบตามกฎหมายหรือพระราชบัญญัติ ส่วนประเพณีพิธีกรรมยังคงดำเนินต่อไปโดยบทบาทของพระสงฆ์และคณะศรัทธาซึ่งเป็นประชาชนในท้องถิ่น

พระธาตุล้านนากับการปรับเปลี่ยนในสังคมโลกาภิวัตน์

เป็นช่วงเวลาสำคัญที่สังคมล้านนาประสบกับการเปลี่ยนแปลงในลักษณะการเชื่อมโยงและร่วมไหลเวียนไปกับเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในระดับโดยเหตุการณ์สำคัญที่นำสังคมล้านนาเข้าสู่สังคมโลกาภิวัตน์ คือ การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทยในช่วง 6 ทศวรรษที่ผ่านมา เพื่อส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยว ทำให้พระธาตุสำคัญประจำจังหวัดในภาคเหนือ ได้แก่ พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุศรีจอมทอง พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุช่อแฮ พระธาตุแช่แห้ง พระธาตุดอยสุเทพ และพระธาตุดอยตุง ที่รวมกันเป็นพระธาตุประจำปีเกิด ถูกเสนอเป็นสถานที่ท่องเที่ยวร่วมกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุล้านนาโดยมีกรมศิลปากรเป็นหน่วยงานหลัก เพื่อเป้าหมายในการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก นอกจากการอนุรักษ์แล้ว เหตุผลสำคัญ คือ การเพิ่มมูลค่าทางวัฒนธรรมของเมืองเก่าที่ประดิษฐานพระธาตุ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมครั้งสำคัญนี้ส่งผลสู่การปรับเปลี่ยนศาสนสถาน โดยอภิญญา เฟื่องฟูสกุล (2551: 104-105 อ้างถึง Berger, Peter, 1967) กล่าวถึง “ทฤษฎีโลกีย์นวัต” (secularization) เรื่องความเสื่อมถอยของศาสนาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในทุกแห่ง การนิยามยุคสมัยใหม่ว่าเป็นการเสื่อมถอยลงของศาสนา สอดคล้องกับความเสื่อมของพุทธศาสนาทุก 1,000 ปี นำไปสู่การสิ้นสุดพุทธศาสนาในกัณฑ์เมื่อถึงปี พ.ศ.5000 หรืออันตรธาน 5 ที่ปรากฏในตำนาน ประกอบด้วย

- 1) อริคมอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งปฏิเวธ ได้แก่ มัคคผลและโลกุตระหายไป
- 2) ปฏิบัติอันตรธาน คือความเสื่อมแห่งการปฏิบัติได้เพียงรักษาศีลบริสุทธินานวิปัสสนาหายไป
- 3) ปริยัตติอันตรธาน คือความเสื่อมสูญแห่งปริยัตติอันได้แก่ การศึกษาเล่าเรียน

4) ลิงคอันตรธาน คือความเสื่อมสูญแห่งเพศสมณะ

5) ธาตุอันตรธาน คือความเสื่อมสูญแห่งพระบรมสารีริกธาตุ

เมื่อความเจริญของโลกสมัยใหม่เกิดขึ้น พลังของการเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองการปกครอง เช่น อุดมการณ์รัฐชาติแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ในระบบการศึกษาและการทำงาน ภายใต้เศรษฐกิจระบบทุนนิยม พหุวัฒนธรรม ทำให้วิถีการดำรงชีวิต ความคิด ความเชื่อ และความศรัทธาของผู้คนเปลี่ยนไป การรับรู้เรื่องเกี่ยวกับศาสนาลดลงเป็นเหตุแห่งการปรับตัวของพุทธศาสนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมต่อไป

“ประเพณีประดิษฐ์” (Invention Tradition) (Hobsbawm, Ranger. 1983: 6) หรือการประดิษฐ์ใหม่ทางวัฒนธรรม เพื่อดึงคนให้กลับเข้าวัดมาประกอบพิธีกรรม ทำบุญเพื่อทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่จนครบ 5,000 วัสสา เช่น ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริยมืดตริย พระอุปคุต พระสีวลี ตนบุญ ผู้มีอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ไชยกลาง โหราศาสตร์ วัตถุมงคล เพื่อเป็นสิ่งยึดเหนี่ยว ปกป้องคุ้มครองแทนการระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมคำสอน ประเพณีที่สืบมาแต่อดีต เช่น การสงฆ์น้ำพระธาตุอาลัยเรื่องราวจากวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่า ภายใต้การทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า เปลี่ยนวัตถุประสงคจากการใช้เฉพาะในพิธีกรรมมาสู่การท่องเที่ยว สวนทางกับกระแสการอนุรักษ์ที่พยายามรักษาคุณค่าของพระธาตุและศาสนสถานไว้ด้วยความรู้สึกโหยหาอดีต (Nostalgia)

นอกจากนี้งานศิลปะสถาปัตยกรรมสัญลักษณ์ของ “พระธาตุ” ถูกสร้างเลียนแบบในสถานที่ซึ่งมีใช้ศาสนสถาน สร้างคำถามและความคิดที่ขัดแย้งกันในสังคม ดังนั้นกระบวนการศึกษาพระธาตุล้านนาด้วยการเชื่อมโยงศาสตร์ที่หลากหลายทั้งประวัติศาสตร์ สังคม การเมือง เศรษฐกิจ ศาสนา วัฒนธรรม ศิลปกรรมเป็นการเชื่อมโยงมุมมองด้านวิชาการที่หลากหลาย เพื่อนำเสนอภาพ

สังคมล้านนาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงผ่านมุมมองของพระธาตุล้านนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

สรุปผลการศึกษา

พระธาตุล้านนามีความสำคัญกับการเมืองการปกครองในรัฐจารีตจากโลกทัศน์ความเชื่อในการเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนจักรทำให้เกิดการแต่งตำนานเพื่อยืนยันความเชื่อเรื่องพระธาตุเป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้า เป็นส่วนหนึ่งที่มาจากพระวรกายของพระองค์ การประดิษฐานพระธาตุตามเมืองต่างๆ เป็นไปตามความปรารถนาพุทธทำนาย ตำนานทำให้พระธาตุที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุมีความสำคัญกว่าพระธาตุที่ไม่มีตำนานรองรับแม้จะเป็นพระธาตุขนาดใหญ่เพียงใดก็ตาม วิถีจักรของพระธาตุเสมือนสิ่งมีชีวิต พระธาตุเสด็จแสดงถึงปาฏิหาริย์ของพระธาตุและสนับสนุนความเชื่อเรื่องพระธาตุเสด็จไปรวมกันในวันที่พุทธศาสนาครบ 5,000 ปี ธาตุทั้งหลายจะเสด็จไปยังมหาเจดีย์ในลังกาทวีป ราชอาณาจักรในนาคทวีป โปธิบัลลังก์ในอูตุเวลาคาม และลุกใหม่ขึ้นไปถึงพรหมโลกจนหมดไป (พระพุทธรูป และ พระพุทธรูปเจ้า. 2519 : 283-285.)

การเสื่อมสูญของพระธาตุทำให้เกิดการเร่งทำบุญ เกิดประเพณีที่สัมพันธ์กับโลกอุดมคติในยุคของพระศรีอาริยมืดตริย ความเชื่อนี้ต่อเนื่องมาถึงสมัยใหม่ความเป็นวิทยาศาสตร์และเหตุผลทำให้ความเข้าใจจินตนาการเกี่ยวกับพระธาตุในพุทธศาสนาเปลี่ยนไปจากจักรวาลของพุทธศาสนจักร เข้าสู่โลกาภิวัตน์ ข้อมูลข่าวสาร การเดินทาง บริโภคนิยม ทำให้การพัฒนาทางเศรษฐกิจมีความสำคัญยิ่งกว่าการเมืองการปกครอง พระธาตุกลายเป็นศูนย์กลางของสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อกระตุ้นมูลค่าเศรษฐกิจ ทั้งการจัดกิจกรรม การรื้อฟื้นประเพณีในอดีต เพื่อตอบสนองความรู้สึกโหยหาอดีต การอนุรักษ์สืบสานมิให้สูญหาย ส่วนหนึ่งของวัตถุประสงคคือการดึงดูดนักท่องเที่ยว

การศึกษาพระธาตุในสังคมล้านนาด้วยความชัดเจนด้านความเชื่อที่ปรากฏการสร้างสรรค์ด้านรูปธรรมผ่านตำนาน งานสถาปัตยกรรม ประเพณี พิธีกรรม สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมล้านนาได้ ทั้งด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ร่วมกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ และ พัฒนาการทางรูปแบบของพระธาตุเจดีย์

อภิปรายผลการศึกษา

แนวความคิดเรื่องพุทธศาสนจักรที่อาพันธ์ กาญจนพันธ์ (2543 : 29) กล่าวถึงพื้นที่และเวลาที่ปรากฏในตำนานพุทธศาสนาว่ามีการวนเวียนซ้ำๆ เป็นวัฏจักร มีอิทธิปาฏิหาริย์อันเกิดจากจินตนาการที่ไม่จำกัด เกิดจากความคิดความเชื่อที่แสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ ตำนานพุทธศาสนาจากลังกามาถึงล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนจักรตั้งแต่สมัยพุทธกาลถึงสมัยอาณาจักรล้านนา ภายใต้ประวัติศาสตร์จักรวาล (Universal History) ที่โยงจักรวาลทางพุทธศาสนา เป็นจักรวาลของชาวพุทธในล้านนาที่เป็นสากลทางพุทธศาสนา โดยผู้แต่งตำนานได้ยึดโยงอาณาจักรล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนจักร เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา ไม่เน้นเรื่องเวลาและสถานที่ ทุกแห่งเป็นพุทธศาสนจักรมีความสำคัญเทียบเท่ากันหมด

กรอบแนวคิดเรื่องพุทธศาสนจักรทำให้เห็นกระบวนการผลิตซ้ำของเอกสารประเภทตำนาน ตลอดจนวัฏจักรของพระธาตุที่สัมพันธ์กับการเวียนว่ายตายเกิด ภพภูมิ พระธาตุเกิดจากการปรินิพพานของพระพุทธรูป สร้างความศรัทธาในฐานะตัวแทนของพระพุทธรูป มีชีวิต มีอิทธิปาฏิหาริย์ และมีจุดจบเมื่อพุทธศาสนาครบ 5,000 ปี และจะวนกลับมาเป็นพระธาตุของอนาคตพระพุทธรูป มีความสำคัญต่อความเชื่อ ความศรัทธา ประโยชน์ในทางตรงเกี่ยวข้องกับคุณธรรม จริยธรรมของผู้คนในสังคมล้านนา ในทางอ้อมเกี่ยวข้องกับการนำไปใช้ในกิจการการเมืองการปกครอง การจัดการสังคม

วัฒนธรรม การจัดประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุที่ปรากฏในสังคมล้านนา

ส่วนการอธิบายเรื่องความเสื่อมถอยของศาสนา อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์โลกสมัยใหม่ เกิดรัฐชาติ วิทยาศาสตร์ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี เป็นเหตุให้ศาสนาต้องปรับตัวภายใต้ทางเลือก 2 ประการ คือ การปรับตัวให้เข้ากับทุนนิยม บริโภคนิยม หรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลง โดยสงวนรักษาจารีตเดิมเอาไว้ จากการศึกษาวิเคราะห์โดย อภิญา เพ็ญฟูสกุล (2551: 104-105) อ้างถึง Lambert, Yves (1999) ที่ไม่เห็นด้วยกับการพิจารณาถึงความเสื่อมถอยเพียงด้านเดียว โดยผลลัพธ์ด้านอื่นที่เกิดขึ้น เช่น การปรับตัวซึ่งรวมถึงการตีความศาสนาใหม่ การประดิษฐ์ใหม่ทางวัฒนธรรม ที่สังคมสมัยใหม่ละทิ้งสัญลักษณ์ทางศาสนา เกิดการประดิษฐ์รูปแบบใหม่ของศาสนาที่เพียงสร้างความหมายแก่ชีวิตในโลกนี้ได้ได้อย่างไร

นอกจากนี้แนวคิดเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนาที่เรียกว่า “millenarian movement” (อภิญา เพ็ญฟูสกุล. 2551: 110) เป็นขบวนการที่มีภาพลักษณ์ของสังคมในอุดมคติที่แตกต่างจากสภาพสังคมจริงในขณะนั้นอย่างมาก และเน้นการเปลี่ยนแปลงสังคมให้กลายเป็นอุดมคติดังฝัน เช่น ขบวนการพระศรีอาริยมืด ที่มี การเขียนตำนาน การสร้างพิธีกรรมขึ้นมา เพื่อให้คนพ้นทุกข์ หมัดกำวลเมื่อพุทธศาสนาผ่านไปครบ 5,000 ปี แนวคิดเกี่ยวกับความเสื่อมของศาสนาเป็นการอธิบายภาพของสังคมสมัยใหม่ตั้งแต่รัฐชาติถึงโลกาภิวัตน์ได้เป็นอย่างดี ในการเชื่อมโยงสู่ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของพระธาตุซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่ถ่ายทอดความเป็นรูปธรรมจากความจริงสูงสุดทางพุทธศาสนา ได้ สามารถเชื่อมโยงสู่การวิเคราะห์ และตีความความคิด โลกทัศน์ และอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรมทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ในช่วงเวลาที่สังคมล้านนาเข้าสู่รัฐชาติ และโลกาภิวัตน์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2538). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี*. เชียงใหม่ : สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.
- จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ. (2552, เมษายน-มิถุนายน). คติการออกแบบสัตตมหาสถาน พระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*. 28(2): 113-120.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา. (2463). "คำนำ." *มหาวงษ์ เล่ม 3*. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย. พิมพ์ แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท พระยาอรรถการประสิทธิ์ (คุณดิลก) อธิบดี กรมอัยการ ปีวอก พ.ศ.2463.
- รัชชัย ยอดพิชัย. (2546). *เจดีย์ในประเทศไทยหลัง พ.ศ.2475*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- เรียรชยา อักษรดิษฐ์. (2545). *ชุธาตุ : บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(ภูมิภาคศึกษา). เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2537). *พระปฐมสมโพธิกถา (ฉบับกรมการศาสนา)*. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก. พิมพ์ประกาศเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส 11 ธันวาคม 2537.
- พระพุทธานุภาพ, พระพุทธรูป, บำเพ็ญ ะวิน, แปล. (2553). *มูลศาสนา ล้านนา*. ม.ป.ท. จัดพิมพ์ เนื่องในงานทำบุญอายุวัฒนมงคล พระครูสุวัตถ์ปัญญาโสภิต (ครูบาปัญญาวัชร) วัดแสนเมืองมาหลวง (หัวข่วง) จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.2553.
- รัตนปัญญาเถระ, พระ, แสง มนวิฑูร, แปล. (2501). *ชินกาลมาลีปกรณ์*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย.
- ศักดิ์ชาย สายสิงห์. (2547, กรกฎาคม-ธันวาคม). พระธาตุหริภุญไชย: ต้นแบบเจดีย์ "ทรงระฆังแบบล้านนา" *ดำรงวิชาการ*. 3(6): 59-71.
- ศิลปากร, กรม. (2513). *ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และภาคที่ 2*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เจริญสิน. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเอิบ อุมาริรมย์ วันที่ 13 สิงหาคม 2513.
- สมหมาย เปรมจิตต์,กมล ศรีวิชัยนันท์ และสุรสิงห์สำรวม ฉิมพะเนา. (2524). *พระเจดีย์ในล้านนาไทย*. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สิงฆะ วรณสัย. (2557). *พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก*. ลำพูน : ธีรพลการพิมพ์. ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพมหาเจติยาจารย์ (ไพบูลย์ ภูริวิบูลมหาเถระ) 16-23 มีนาคม 2557.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2555). *อัตลักษณ์ของศิลปสถาปัตยกรรมล้านนา*. (เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ เหลียวหลังแลหน้าล้านนาพุทธศิลป์ วันที่ 7 กันยายน 2555 ณ หอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)
- สุวิภา พงษ์ปวน. (2541). *การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน*. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2543). *ความคิดทางประวัติศาสตร์ และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทาง*

ประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

อภิัญญา เฟื่องฟูสกุล. (2551). *มานุษยวิทยา ศาสนา แนวคิดพื้นฐานและข้อถกเถียงทางทฤษฎี*. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Hobsbawm, Eric and Terrence Ranger. (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge : Cambridge University Press.